

Digital resilience of children in Iran: Considerations on children's digital security and safety

Masoomeh Taghizadegan, Assistant Professor, Faculty of cultural studies and communication, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran. Email: m.taghizadegan@ihcs.ac.ir

Abstract

The landscape of virtual space with a combination of opportunities and risks is the creator of the living space of children all over the world. On the one hand, the Internet and virtual space provide children with unique opportunities that the previous generation did not have experience of, and on the other hand, it creates a lot of dangers and worries about their childhood experience. The recent researches require parents to control the amount of use of their children, and on the other hand, virtual space and internet is necessary for education, entertainment, social communication, etc. for children of the new generation. This situation has occurred in a situation where not all children have the necessary knowledge and skills to maintain their digital safety and security, and according to UNICEF, millions of children are at risk online. The aim of this article is to get a picture of the digital resilience of children in Iran. This assessment is based on the analysis of parents' opinions and reports of their children's consumption and using the dual concept of digital security - digital safety. To achieve this goal, in-depth interviews were used and parents of the 9-13-year-old age group were interviewed. The main question is, do children have the abilities and skills to maintain their safety and security while using internet? The results show that there is a limited awareness of online risks and, accordingly, strategies for maintaining digital security and safety.

Keywords

Online harm, digital security, online life, online child, digital safety.

تاب‌آوری دیجیتال کودکان در ایران: ملاحظات در باب امنیت و ایمنی دیجیتال کودکان

معصومه تقی‌زادگان^۱

چکیده

چشم‌انداز فضای مجازی با ترکیبی از فرصت‌ها و مخاطرات، سازنده فضای زیست کودکان در سراسر جهان است. اینترنت و فضای مجازی از یک سو فرصت‌های بی‌نظیری که نسل پیش تجربه‌ای از آن نداشته‌اند را در اختیار کودکان قرار می‌دهد و از سوی دیگر، زمینه‌ساز مخاطرات و دل‌نگرانی‌های فراوانی درباره تجربه کودکی آن‌ها می‌شود. آموزه‌های تحقیقاتی دهه‌های اخیر از والدین می‌خواهد که میزان استفاده کودکانشان را کنترل کنند و از طرفی، فضای مجازی بستر آموزش، سرگرمی، ارتباطات اجتماعی و... کودکان نسل جدید است. این وضعیت در شرایطی رخ داده است که همه کودکان دانش و مهارت لازم برای حفظ ایمنی و امنیت دیجیتال خود را ندارند و به گفته یونیسف، میلیون‌ها کودک در معرض خطر آنلاین قرار گرفته‌اند. هدف مقاله حاضر دستیابی به تصویری از تاب‌آوری دیجیتال کودکان در ایران است. این ارزیابی بر مبنای تحلیل نظرات و گزارش‌های والدین از مصرف فرزندانشان و با بهره‌گیری از دوگانه مفهومی امنیت دیجیتال-ایمنی دیجیتال انجام می‌شود. برای تحقق این هدف از روش مصاحبه عمیق استفاده و با والدین گروه سنی ۹ تا ۱۳ سال گفت‌وگو شده است. سؤال اصلی این است که آیا کودکان ما، توانایی‌ها و مهارت‌های حفظ امنیت و ایمنی خود را در زمان استفاده از فضای مجازی را دارند؟ نتایج نشان می‌دهد که شناخت محدودی از خطرهای آنلاین و به تبع آن راهکارهای حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال وجود دارد.

واژگان کلیدی

امنیت دیجیتال، کودک آنلاین، ایمنی دیجیتال.

بیان مسئله

زیست آنلاین کودکان، دربرگیرنده امور مختلفی همچون آموزش، آزادی بیان، بازی، هویت، سلامت و... است؛ زیستی که مفاهیم پیشین را در توضیح دوران کودکی به چالش کشیده و مفاهیم جدیدی همچون مفهوم «کودکی دیجیتال» (Mantilla Danby & et al, 2018) (Orben, 2021, & Edwards, 2019) برای پرداختن به آن ارائه شده است. مفهوم کودکی دیجیتال به روشنی و صراحت تفاوت میان تجربه کودکی والدین امروز با فرزندانشان و در نتیجه ناکارآمدی و ناکافی بودن ارجاع به تجربه کودکی توسط والدین را بر ملا می‌سازد. والدینی که با دغدغه حفظ کودکان از خطر هر روز شاهد هستند که فرزندانشان با سرعتی زیاد به جهان دیجیتال و فضای مجازی دسترسی می‌یابند. در این میان، تمایل رسانه‌ها به برجسته‌سازی خطرهای آنلاین برای کودکان سبب شده است که اضطراب خطر به ویژگی ثابت آگاهی روزمره بسیاری از والدین تبدیل شود، همچنین برخی از آن‌ها دسترسی کودکان را تا حدی کم کنند که عده‌ای از «محرومیت دیجیتال»^۱ کودکان سخن بگویند. انجمن جهانی اقتصاد بر اساس تحقیقات سال ۲۰۱۷ خود اعلام کرد که ۳۹۰ میلیون کودک هشت تا دوازده ساله در معرض خطرهای فضای مجازی هستند. در گزارش این انجمن از موبایل و شبکه‌های اجتماعی به عنوان زوج خطرناک نام برده شده و آمده است: «خطر ابتلا به بیماری‌های سایبر در کشورهای در حال توسعه (از منظر آی.سی.تی) رو به افزایش است. همچنین رابطه‌ای خطی با شیب مثبت میان افزایش پهنای باند و خطرهای فضای برای کودکان وجود دارد». این انجمن اخطار می‌دهد که «کشورهای در حال توسعه (از منظر آی.سی.تی) به‌طور مستقیم، بدون آگاهی کافی و آمادگی برای حفاظت از کودکان در مقابل خطرهای سایبری به سوی فناوری‌های تلفن همراه سرازیر می‌شوند». لذا بیشتر سیاست‌ها و بحث عمومی عمدتاً درباره دو هدف کاهش در دسترس بودن محتوای مضر و محدود کردن دسترسی کودکان شکل می‌گیرد.

اما با گسترش فضای مجازی و رخ دادن اتفاق جهانی کرونا مشخص شد که این راه‌حل چندان ساده، در دسترس و عملی نیست؛ زیرا کودکان پس از کرونا به ساکنان مقیم فضای مجازی تبدیل شدند که دوستانشان را در شبکه‌های اجتماعی ملاقات می‌کنند، بازی‌های آنلاین راه ارتباطی‌شان است و اولین نسلی ظهور یافت که آموزش آنلاین سراسری را تجربه کردند تا جایی که سازمان جهانی یونسف (۲۰۲۰) چند ماه پس از همه‌گیری کرونا در بیانیه‌ای از والدین خواست اطمینان حاصل کنند که دستگاه‌های کودکان از آخرین

به روزرسانی‌های نرم‌افزار و برنامه‌های ضدویروس برخوردار هستند، گفت‌وگوهای آزاد با کودکان در مورد چگونگی و ارتباط با آن‌ها در اینترنت داشته باشند و با همکاری کودکان قوانینی برای نحوه، زمان و مکان استفاده از اینترنت تعیین کنند و نسبت به علائم پریشانی در کودکان که ممکن است در ارتباط با فعالیت آن‌ها ایجاد شود، هوشیار باشند. مسئله حفظ کودکان در برابر خطر، دغدغه‌ای همیشگی در سطح جهانی بوده و نیروی تحقیقی فراوانی را در حوزه مطالعات رسانه‌ای به خود اختصاص داده است و نهادهایی چون اتحادیه اروپا و یونیسف، تحقیقات طولی و گسترده‌ای در این زمینه انجام داده‌اند تا بتوانند اطمینان حاصل کنند که کودکان ضمن بهره‌مندی از مزایای فضای مجازی از خطرهای این فضا مصون می‌مانند. مروری بر مطالعات انجام‌شده در کشور نشان‌دهنده دو روند و جریان مطالعاتی است. جریان اول مطالعاتی با محور رویکرد رسانه‌هراسی که راه‌حل را دور نگه داشتن کودکان از فضای مجازی و به حداقل رساندن مصرف اینترنت توسط کودکان می‌داند. این رویکرد فضای مجازی را تهدیدی جدی برای کودکان دانسته و حضور در فضای مجازی را معادل آسیب‌های روحی و فیزیکی می‌داند. پژوهش‌های فراوانی (عظیمی و شکرخواه، ۱۳۹۴؛ والا و علویان، ۱۳۹۴؛ سعدی‌پور، ۱۳۹۲؛ بلوطبنگان و طباطبایی‌راد، ۱۳۹۵؛ کریمیان و حاجی‌ده‌آبادی، ۱۳۹۵) با این رویکرد انجام شده‌اند و این دیدگاه علی‌رغم نقدهایی که به‌واسطه شرایط جدید به آن مطرح است، همچنان طرفداران بسیاری در کشور دارد. موج دوم مطالعاتی با کنار گذاشتن رویکرد رسانه‌هراسی و تأکید بر مزایا و البته ضرورت غیرقابل انکار استفاده از فضای مجازی توسط کودکان و طرح مفاهیم جدید همچون «سواد رسانه‌ای»، «والدگری دیجیتال» و «میانجی‌گری» رویکرد متعادلی به فضای مجازی دارد و نقش فعالی برای مصرف‌کننده در نظر می‌گیرد؛ بنابراین به دنبال افزایش و ارتقا مهارت‌های کودکان و والدین به‌عنوان راهکار اصلی برای حفاظت از کودکان در مقابل خطرهای آنلاین و فراهم‌سازی امکان بهره‌مندی آنان از قابلیت‌های این فضا است.

محققان ایرانی نیز پژوهش‌های فراوانی در قالب مقاله، کتاب و طرح (آدینه‌وند و قره‌داغی، ۱۴۰۰؛ امین و همکاران، ۱۴۰۱؛ تقی‌زادگان، ۱۴۰۲؛ اجاق، ۱۳۹۵؛ دهقان‌شاد و محمودی، ۱۳۹۱؛ خانیکی و همکاران، ۱۳۹۵؛ نصیری و همکاران، ۱۳۹۷؛ نصیری و بختیاری، ۱۳۹۹؛ صلواتیان و شیخ‌حسینی، ۱۳۹۵) با این رویکرد منتشر کرده‌اند. مطالعه حاضر نیز به‌لحاظ رویکردی در این دسته قرار می‌گیرد که معتقدند «درست است که اینترنت منابع جدیدی از تهدید و خطر را به زندگی کودکان اضافه کرده است، اما

بایستی در نظر داشت که کودکان پیش از ظهور فضای مجازی نیز در معرض خطر و آسیب بوده‌اند؛ لذا این نگرانی‌ها نبایستی به تلاش برای حذف اینترنت از زندگی کودکان منجر شود؛ چراکه تحقق چنین امری علاوه بر اینکه محال است، با مقتضیات زندگی جدید نیز مطابقت ندارد» (Livingstone, 2013: 24). با این حال تلاش دارد علاوه بر روشن کردن فضای مفهومی «خطر آنلاین»، بر مبنای مفهوم «تاب‌آوری یا مقاومت کودکان»^۱ تصویر روشن‌تری از نسبت کودکان و فضای مجازی ارائه کند؛ زیرا اگر مسئله اصلی این است که چگونه شرایط را به‌گونه‌ای فراهم کنیم تا کودکانمان بتوانند از خطرهای فضای آنلاین دور باشند و از مزایای آن استفاده کنند، در قدم اول باید بدانیم کودکان ما در چه وضعیتی قرار دارند و دانش و مهارت آنان چقدر است؟ آیا فرزندان ما توانایی حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال خود را دارند؟ و در نهایت می‌توانند در فضای مجازی تاب بیاورند و تبدیل به شهروندان میراث‌دار شوند؟ برای پاسخ به این سؤالات در ابتدا دو مفهوم ایمنی آنلاین و امنیت آنلاین به‌عنوان دو جنبه محافظت از کودکان و افزایش تاب‌آوری دیجیتال آن‌ها در مقابل خطرهای آنلاین مطرح می‌شود و پس از آن برای دستیابی به اطلاعاتی در این زمینه با مادران کودکان ۹ تا ۱۳ سال مصاحبه خواهد شد.

چارچوب مفهومی

تاب‌آوری دیجیتال^۲ کودکان

گسترش روزافزون استفاده از وسایل ارتباطی جدید در زندگی روزمره بزرگسالان و کودکان سبب شده است که محققان تلاش کنند تا تحولات اجتماعی و فرهنگی ناشی از این تغییرات تکنولوژیک را فهم کنند؛ تغییراتی که ذیل مفهوم فرهنگ دیجیتال سازمان می‌یابند. مفهومی که متمرکز بر فرصت‌های فراوان و جدیدی است که در اختیار کاربران فضای مجازی قرار گرفته و البته از سوی دیگر نگرانی درباره‌ی خطرهای فرصت‌های برخط را مطرح می‌سازد. منشأ این نگرانی‌ها، سرعت تغییراتی است که «فرصت فرهنگ‌سازی، هنجاری شدن، جامعه‌پذیری و انطباق با شرایط اجتماعی را سخت کرده‌اند، تغییراتی که به قول بورديو آن قدر سریع هستند که فرد فرصت تعامل ذهنی و فکری را با آن‌ها ندارد» (عاملی، ۱۳۸۲: ۱۴۴ به نقل از بومن، ۲۰۰۲: ۱۶۱) و نظریه‌پردازانی همچون «اولریش بک»^۳

1. children's resilience

2. digital resilience

3. Ulrich Beck

(۱۳۹۷) با طرح مفهوم «جامعه خطر»^۱ سعی در فهم و استدلال نظری کردن آن دارند. خطر در چنین شرایطی تبدیل به یکی از پرکاربردترین مفاهیم در حوزه‌های مطالعاتی مختلف از حوزه علوم انسانی گرفته تا حوزه علوم فنی شده است. اولریش بک، نظریه‌پرداز اجتماعی در کتاب «جامعه خطر» (۱۳۹۷) می‌گوید: «خطر می‌تواند به‌عنوان روشی منظم و سیستماتیک برای مقابله با اتفاق‌ها و ناامنی‌های ناشی از مدرنیزاسیون تعریف شود». آنچه وی در تعریف خطر ارائه می‌کند، تأکید بر مشکلات ناشی از توسعه فنی و اقتصادی انسان است و در مورد «خطر دیجیتال»^۲ نیز قابل سرایت است.

نگرانی در مورد سوبه‌های منفی اینترنت و فضای مجازی در گفت‌وگوهای عمومی و مطالعات علمی پرتکرار و پررنگ است و در بیان این نگرانی‌ها، شاهد عدم تفکیک مفهومی میان مفاهیم مشابه و به‌کارگیری آن‌ها به‌جای یکدیگر هستیم. از این‌رو برای شفافیت و رسیدن به تصویری روشن در این زمینه، نیازمند تدقیق مفهومی در معنی و نسبت با مفاهیمی چون «خطر دیجیتال»، «آسیب دیجیتال»^۳، «محرومیت دیجیتال»^۴، «محافظة دیجیتال»^۵ یا «تاب‌آوری دیجیتال»^۶ است. مفهوم «خطر دیجیتال» به تکرار با مفهوم «آسیب دیجیتال» یکسان و به جای یکدیگر به کار گرفته می‌شوند؛ در حالی که در معرض خطر بودن لزوماً منجر به آسیب نمی‌شود. بایستی این را در نظر داشت که خطر با احتمال خاص و بزرگی از آسیب همراه است، اما شناسایی خطر آنلاین به معنای وقوع آسیب نیست و همه کاربران در شرایط یکسان رفتارهای مشابه نشان نمی‌دهند و امکان دارد که در مواجهه با خطر آنلاین تحت تأثیر قرار نگرفته و آسیب نبینند. لیوینگستون (۲۰۱۳: ۲۳-۲۲) براساس مطالعات انجام‌داده برای اتحادیه اروپا می‌گوید: «هنگامی که کودک احساس کند که به زحمت افتاده یا ناراحت شده است، می‌توانیم از آسیب صحبت کنیم. شرایطی که در معرض خطر بودن منجر به آسیب شود، بسیار پیچیده است. برای محاسبه اینکه چه زمان و چرا برخی از کودکان در مقابل خطرهای آنلاین آسیب‌پذیر هستند باید به محیط شخصی و محیط فنی- اجتماعی‌ای که کودکان در آن قرار دارند، توجه کرد». بدین صورت هنگامی که در مورد خطر دیجیتال برای کودکان صحبت می‌کنیم باید در نظر داشته باشیم اگرچه اینترنت منابع جدیدی از تهدید و خطر را به زندگی کودکان

1. risk society

2. theorize

3. digital risk

4. digital harm

5. digital exclusion

6. online protection

اضافه کرده است، اما سابقه نسب میان کودکان و آسیب به اندازه تاریخ کودکی است و کودکان پیش از ظهور فضای مجازی نیز در معرض خطر و آسیب بوده‌اند و همزمان والدین، مربیان و مرتبطان به حوزه کودک، دغدغه محافظت از کودکان را داشته‌اند. محافظتی که در فضای جدید از مفهوم «محافظت دیجیتال» برای اشاره به آن استفاده شده و ترس عمومی از اینترنت نباید سبب محدود شدن فرصت‌های آنلاین کودکان شود. شرایطی که در ادبیات پژوهشی از مفهوم «محرومیت دیجیتال» برای اشاره به آن استفاده می‌شود، از این جهت مهم است که برای محافظت از کودکان در چنین فضایی با رویکرد ایجاد و افزایش «تاب‌آوری دیجیتال» کودکان عمل کنیم؛ چراکه خطرهای آنلاین گاهی ممکن است موجب آسیب و گاهی دیگر، زمینه‌ساز مقاومت و افزایش تاب‌آوری کودکان می‌شوند که در شرایط زیست‌کنونی لازم و ضروری است.

تاب‌آوری دیجیتال یک دارایی شخصی پویا است که از طریق فعالیت‌های دیجیتال، مانند مشارکت در موقعیت‌ها و چالش‌های آنلاین رشد می‌کند؛ نه از طریق رفتارهای اجتنابی و ایمنی. تاب‌آوری دیجیتال بیش از آموختن از راه تجربه به دست می‌آید و افزایش خودکنترلی و توانایی تشخیص اینکه چه چیزی مضر است و پاسخ مناسب در مقابل آن چیست، از جنبه‌های کلیدی تاب‌آوری دیجیتال است. شورای اینترنت امن کودکان انگلستان در تعریف تاب‌آوری دیجیتال آورده است که «تاب‌آوری دیجیتال شامل توانایی درک این است که چه زمانی در معرض خطر دیجیتال هستید؛ دانستن اینکه اگر مشکلی پیش آمد چه کاری انجام دهید؛ از تجربیات آنلاین خود درس بگیرید و بتوانید پس از هر مشکل یا ناراحتی بهبود یابید». تاب‌آوری دیجیتال، روشی مؤثر برای اطمینان از ایمن‌تر بودن کودکان در فضای آنلاین و بهره‌مندی آن‌ها از فرصت‌های آنلاین است.

تاب‌آوری دیجیتال رویکردی پیچیده و ظریف است که به دنبال ارائه روش‌هایی است که درک کودکان نسبت به خطر آنلاین و نحوه مواجهه با آن افزایش یابد. منینگ (۲۰۲۱) چهار عنصر را برای درک تاب‌آوری دیجیتال برمی‌شمارد: «درک زمانی که در معرض خطر هستید، دانستن اینکه چگونه کمک بگیرید، یادگیری از تجربیات و داشتن پشتیبانی مناسب برای بهبودی» و توضیح می‌دهد که توسعه تاب‌آوری دیجیتال یک فرآیند خطی نیست و همه عناصر به یک اندازه مهم هستند و می‌توانند در هر زمانی به درجات مختلف مؤثر باشند. علاوه بر این، تاب‌آوری تنها بر عهده یک فرد نیست؛ بلکه نتیجه اقدام جمعی است. به این معنی که افراد بسته به محیط، تجربیات و شرایط خود در هر زمان می‌توانند سطح متفاوتی از انعطاف‌پذیری را داشته باشند. خانواده‌ها، مراقبان و مربیان، سیاستگذاران و

صنایع همگی نقش مهمی در ایجاد اکوسیستمی دارند که از تاب‌آوری حمایت می‌کند و آن را تضعیف نمی‌کند (Manning, 2021). پرداختن به تاب‌آوری دیجیتال به رسمیت شناختن حقوق کودکان در فضای دیجیتال است.

هنگامی که دربارهٔ محافظت از کودکان در فضای آنلاین با رویکرد افزایش تاب‌آوری دیجیتال آن‌ها صحبت می‌کنیم، توجه به دو مفهوم پرکاربرد «ایمنی آنلاین»^۱ و «امنیت آنلاین»^۲ بسیار مهم است. دو مفهومی که علی‌رغم درهم‌تنیدگی با یکدیگر متفاوت هستند و توجه به تفاوت آن‌ها در ساماندهی راهبردها^۳ و راهکارهای والدین و دیگر ذینفعان و مرتبطان مهم و مؤثر هستند. به‌طور کلی ایمنی آنلاین به معنای محافظت از کاربران در برابر محتوای مشکوک یا مضر آنلاین است؛ درحالی‌که امنیت آنلاین به معنای محافظت از داده‌ها و اطلاعات کاربران در برابر هکرها است و از این‌رو افزایش تاب‌آوری کودکان در هر یک دو، نیازمند آموزش‌های متفاوت است.

لیتو (۲۰۲۴) می‌گوید: «ایمنی دیجیتال یا سایبری حول محافظت از افراد و کاربران در فضای دیجیتال با تأکید بر استفاده مسئولانه و اخلاقی از فناوری شکل می‌گیرد. این شامل اقداماتی برای تضمین یک تجربهٔ آنلاین مثبت، عاری از آسیب، آزاد و بهره‌کشی است. ایمنی دیجیتال به‌ویژه در زمینه افراد، کودکان و گروه‌های آسیب‌پذیر مطرح است و شامل راهبردهایی برای جلوگیری از زورگیری سایبری، ترانکشن‌های آنلاین امن و ارتقای رفاه دیجیتال است». به‌طور خلاصه، ایمنی شامل تکنیک‌های ارتباطی ایمن، افزایش آگاهی از خطرهای آنلاین، درک اینکه چه کارهایی را باید انجام داد و چه کارهایی را نباید انجام داد است. «آموزش یکی از مؤلفه‌های کلیدی ایمنی آنلاین است. ترویج سواد دیجیتالی، افراد را قادر می‌سازد تا با خیال راحت در فضای آنلاین فعالیت داشته باشند، خطرها را تشخیص دهند و رفتار آنلاین مسئولانه‌ای داشته باشند. ایمنی آنلاین فراتر از اقدامات مرتبط با امنیت آنلاین است و بر عامل انسانی در کاهش تهدیدات تأکید دارد» (Letow, 2024).

امنیت دیجیتال بخش دیگری از محافظت از خود در فضای مجازی است؛ زیرا گوشی‌های هوشمند، رایانه‌ها و اینترنت در حال حاضر بخش اساسی زندگی مدرن هستند و بسیاری از کودکان به آن‌ها دسترسی دارند. مرکز ملی امنیت سایبری^۴ دولت انگلیس

در تعریف امنیت سایبری^۱ یا دیجیتالی می‌گوید: «این مفهوم به نحوه کاهش خطر حمله سایبری توسط افراد و سازمان‌ها مرتبط هست و عملکرد اصلی آن محافظت از دستگاه‌هایی است که همه ما استفاده می‌کنیم (تلفن‌های هوشمند، لپ‌تاپ، تبلت‌ها و رایانه‌ها) و سرویس‌هایی که به آن دسترسی داریم در برابر دزدی و خرابکاری است و همچنین دربارهٔ جلوگیری از دسترسی غیرمجاز به حجم زیادی از اطلاعات شخصی است که ما در این دستگاه‌ها و به‌صورت آنلاین ذخیره می‌کنیم. توجه به حفظ امنیت دیجیتال، به دلیل کاهش زمینه بروز خطر اهمیت دارد.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر مبتنی بر روش تحقیق کیفی است. تحقیقات کیفی به دنبال این هستند که از طریق مطالعه موارد خاص، درکی غنی از برخی جنبه‌های تجارب انسان‌ها ارائه کنند (پولایت و بک، ۲۰۱۰). دریافت تجربه‌های دست اول نیز تنها از روش مصاحبه با افراد قابل دسترس است؛ بنابراین شیوه گردآوری اطلاعات در این مطالعه «مصاحبه عمیق» است. مصاحبه‌ها در فروردین و اردیبهشت ۱۴۰۰ پس از طی شدن بیش از یک سال از زمان اعلام ورود کرونا به کشور انجام شده است که با توجه به افزایش استفاده و درگیری کودکان با فضای مجازی می‌تواند زمینه‌ساز تحلیل کارآمدتری از نسبت کودکان و فضای مجازی فراهم آورد. انتخاب نمونه‌ها با استفاده از تکنیک گلوله برفی انجام شده است و با توجه به اینکه شیوه نمونه‌گیری مبتنی بر نمونه‌گیری نظری بوده است (شیوه‌ای که براساس آن مصاحبه با نمونه‌ها تا مرحله رسیدن به اشباع نظری^۲ ادامه می‌یابد) (استراس و کوربین، ۱۳۸۵: ۱۵۸). در نهایت با مادران ۲۱ کودک ۹ تا ۱۳ سال، گفت‌وگوی عمیق انجام شده است. شیوه کار بدین صورت بود که در ابتدا تلفنی با والدین دربارهٔ هدف و روش تحقیق صحبت شده و پس از اعلام رضایت آن‌ها، مصاحبه به صورت آنلاین انجام شده است. مصاحبه با مادران دو مزیت دارد، نخست آنکه با توجه به اینکه آنان نقش مهمی در تنظیم مصرف رسانه‌ای کودکان دارند، تصور مادران از خطرهای آسیب‌های فضای مجازی نقش مهمی در حفظ امنیت و ایمنی فرزندان‌شان استفاده می‌کنند؟ بر مبنای آن، می‌توان تحلیل کرد که نحوه استفاده کودکان از فضای مجازی و راهبردهای والدین در این زمینه چقدر می‌تواند در دور نگه داشتن کودکان از آسیب‌های آنلاین مفید و تامین‌کننده امنیت و ایمنی دیجیتال آنان باشد.

1. cyber security

2. theoretic saturation

یافته‌های پژوهش

براساس چهار عنصر ذکرشده برای تاب‌آوری مهم است که بدانیم آیا فرزندانمان درک درست و کاملی از خطرهای فضای مجازی وجود دارد؟ آیا می‌دانند که چگونه می‌توانند در برابر خطرهای ایمن بمانند؟ آگاهی آن‌ها در مورد راهکارهای حفظ امنیت خود چیست؟ آیا می‌دانند که در صورت مواجهه با خطر از چه کسانی و به چه شیوه‌هایی می‌توانند کمک بگیرند؟ آیا از تجربیات و اتفاقاتی که برای خود یا همسالانشان اتفاق افتاده است، درس گرفته و در صورت آسیب دیدن چه روندی را طی می‌کنند؟

خطرهای آنلاین طیف وسیعی از خطرهای با ماهیت تجاری خشن یا غیراخلاقی در سه دسته محتوایی، تماسی و رفتاری را شامل می‌شود. در مطالعه انجام‌شده دسترسی و مواجهه با محتواهای غیراخلاقی و خشن و همچنین تماس با افراد ناآشنا مهم‌ترین خطرهای درک و شناخته‌شده توسط والدین و به تبع آن کودکان است. مادر کیان ۱۱ ساله می‌گوید: «اول محتواهای مثلاً جنسی، چون سنشون مناسب نیست. بعضی بچه‌ها تو سن کیان هم ممکنه اطلاعات داشته باشن، اما من در مورد بچه خودم می‌گم که ... مسائل جنسی چیزی هست که ممکنه من رو نگران کنه و چیزای خشونت‌آمیز. البته ممکنه خشونت‌آمیز در حد فیلم‌های ترسناک هم نه؛ مثلاً صحنه‌های واقعی خشن مثل جنگ یا صحنه‌هایی که دل خراشه این چیزا». مادر سراج‌الدین ۱۲ ساله هم با فیلم‌هایی که خشونت مستقیم و واقعی دارند، موافق نیست و تأکید می‌کند که حتی ماهواره ندارم تا در معرض چنین اخباری قرار نگیرد. مادر سارا ۱۱ ساله هم چنین نظری دارد و بیشترین نظارت را بر عدم دسترسی دخترش به محتواهای غیراخلاقی اعمال می‌کند و می‌گوید: «داشتن یک سری اطلاعات پیش از موعد به بچه‌ها ضربه می‌زند. من الان نمی‌تونم بگم همه محتواها نامناسب است، اما دانستن یک سری اطلاعات در حال حاضر به کودک من لطمه می‌زند. به نظرم دیدن محتواهای برای بچه‌ها نامناسب است. بیشترین نظارت من بیشتر روی این است که بچه‌ها وارد سایت‌هایی نشوند».

مواجهه و ارتباط با افراد غریبه و ناآشنا نیز، یکی دیگر از نگرانی‌ها و خطرهای شناسایی‌شده توسط والدین است. به‌خصوص والدین کودکانی که به بازی‌های آنلاین علاقه دارند. مقایسه میان این یافته‌ها با لیست خطرهای آنلاین نشان می‌دهد که والدین درک جامع و کاملی از انواع خطرهای ندارند. به‌عنوان مثال والدین مورد مصاحبه به خطرهای

دیگر مانند شرط بندی آنلاین اشاره‌ای نداشته‌اند.

علاوه بر این، نکته دیگری در مصاحبه‌ها به چشم آمد؛ اینکه کودکان تنها در وضعیت دریافت‌کننده خطر (موقعیت خطرهای محتوایی) تصور می‌شوند و لذا بیشتر گفت‌وگوها و نگرانی‌های حول آن سازمان می‌یابد، اما در واقعیت کودکان، خود می‌توانند منبع خطر برای سایر کودکان (موقعیت خطرهای رفتاری) نیز باشند. مانند تجربه نوژا ۱۱ ساله که در مراددهای خانوادگی یکی از کودکان حاضر به او می‌گوید که «اگر XXI یا رو تو اینترنت سرچ کنی این عکس‌ها رو برای تو می‌آره»، نوژا علی‌رغم اینکه این موضوع را به عمه گزارش می‌دهد و عمه برای او توضیحاتی می‌دهد، هنگام بازگشت به خانه آن کلمه را جست‌وجو می‌کند و پریشان حال به مادر مراجعه می‌کند و می‌گوید: «این چیه تو گوشی موبایلت داری!». مادر به نوژا می‌گوید: «اینترنت هم چیز خوب دارد و هم چیز بد، می‌تونی استفاده خوب کنی یا بد. مثل چاقو یا تیغ». مادر تلاش می‌کند با زدن مثال‌های فراوان موضوع را برای فرزندش ملموس سازد، اما نوژا تا مدت‌ها درگیر دیدن این تصاویر شده بود.

مهربد نیز تجربه هک شدن توسط کودک دیگری را از سرگذرانده است، مادرش می‌گوید: «یک بار یک نفر بهش پیغام داده بود تو واتس اپ به اسم شقایق. پیغام داده بود که من با فلان اکانت باهات بازی کردم. اینم گفت دختره بهم پیام داده، بعد زنگ زد به پسر خواهرم، خیلی بامزه بود. اونم گفت ایول، این خیلی خوشگله، این جوریه بهش بگو، اون جوریه بهش بگو. خلاصه ما هم کلی خندیدیم. من بهش گفتم ببین کیه و چه جوریه؟ مهربد هم دو سه تا پیام داد که تو کی هستی و از کجا منو می‌شناسی؟ شماره‌ام رو از کجا آوردی؟ معلوم شد طرف هکره، حتی هر پیامی که مثلاً این با پسر خاله‌اش داده بود براش فرستاد، این خیلی درس خوبی شد براش. که من بهش گفتم ببین کیه و چند سالشه؟ خودش خیلی محتاطه تو ارتباط گرفتن. هی اون ویدیو کال می‌کرد اینم هی لباس عوض کرد و موهاش رو مرتب کرد. آخر سر هم معلوم شد یه پسر بود، کلاس هفتم هشتم. از بازی آنلاین پیداش کرده بود و هکش کرده بود. من بهش گفتم این درس برای اینکه به هرکسی اعتماد نکنی، تو هر عکسی می‌تونی برای پروفایلت بزاری».

علاوه بر این تجربه‌های شخصی و محدود در ماجرای مومو که ابعاد ملی نیز پیدا کرد، برخی از کودکان تبدیل به منبع تولید خطر برای همسالانشان شدند. بهداد ۱۰ ساله از طریق پیام‌های واتس اپی دوستانش درگیر می‌شود تا جایی که مادر از بی‌خوابی و گریه شبانه‌اش گزارش می‌دهد و می‌گوید: «شدید درگیر بود، یک بار شماره‌اش ناشناسی به

موبایلش زنگ زده بود، دیدم پرید و گریه که من مومو بهم زنگ زده، باز کردم، حالا چیکار کنم؟ منو شناخته و خلاصه خیلی سخت بود. بعدش باباش چک کرد و مشخص شد یکی از دوستای دوستاش بوده که داشته اذیتش می‌کرده. دوست پسر عمه‌اش بود که فهمیده بود بهداد از مومو می‌ترسه». آنهایتا ۹ ساله هم درگیر مومو شده بود، مادرش می‌گوید: «اوایل قصه مومو بود که بچه‌ها همه‌شون قبل از اینکه به بزرگ‌ترها بگن به همدیگه اطلاع‌رسانی کرده بودن و همدیگه رو حسابی ترسونده بودن. وقتی اومدن تو خانواده گفتن که هیچ چی ازشون باقی نمونه بود. یک روزی گریه کرد، گفت اگه به من بگه شما رو بکشم چیکار کنم، اگه شما رو نکشم خودش میاد منو می‌کشه، من چکار کنم. من و برادر و پدرش با خنده تلاش کردیم بهش اثبات کنیم یک همچین چیزی نیست. ولی می‌گفت بچه‌ها تو جنوب این اتفاق براشون افتاده. اینا قبل از اینکه به ما بگن خودشون اطلاع‌رسانی کامل کرده بودن. هم‌زمان معلمشون هم اومد به خانواده‌ها اطلاع‌رسانی کنه، تو گوشی‌ای که دست بچه‌ها بود، بدتر شد اوضاع. جنبه خوبی نداشت. تا بخوایم بچه‌ها رو سرجاشون بیاریم زمان برد و خیلی استرس وارد کرد تا بخوایم بهشون بفهمونیم. البته یک جنبه مثبت هم داشت که امیدوارم تو آینده‌شون به کار بره، اینکه که بفهمن و بشناسن که این محیط، محیط قابل اعتمادی نیست».

سؤال دیگر آن است که آیا کودکان می‌دانند که چگونه می‌توانند در برابر خطرهای ایمن بمانند؟ آگاهی آن‌ها در مورد راهکارهای حفظ امنیت خود چیست؟ آیا می‌دانند که در صورت مواجهه با خطر از چه کسانی و به چه شیوه‌هایی می‌توانند کمک بگیرند و آموزشی درباره شیوه عکس‌العمل و رفتار در زمان مواجهه با خطر و اینکه با چه کسانی می‌توانند مشورت کنند یا تجربه خود را بازگو کنند، دریافت کرده‌اند؟

حذف و محدودسازی دسترسی و مصرف، اولین راهکار والدین در مقابل خطرهای آنلاین است، مادر نوژا ۱۱ ساله می‌گوید: «بچه‌ای که از خانه بیرون می‌ره به سری تهدید داره و بچه‌ای که پای اینترنت هستش به سری تهدید دیگه. اینا از هم متفاوت هستن. بچه من اگه بره بیرون چهار تا چیز دیگه از بچه بیرون یاد می‌گیره و میاد خونه تو اینترنت سرچ می‌کنه. من اگه دست خودم بود تو خونه زندانش می‌کردم». تلاش برای حذف و محدودسازی اینترنت توسط والدین در بیشتر اوقات با پذیرش فرزندانشان همراه نیست و کودکان با راهبردهای متفاوتی مانند «پافشاری و بهانه‌تراشی» و «مقایسه وضعیت خود با سایر همسالان» تلاش می‌کنند نظر والدین را تغییر دهند یا با «پنهان‌کاری» والدینشان را فریب می‌دهند (تقی‌زادگان، ۱۴۰۲: ۲۲۱). مانند فرداد که فایل‌ها را بر روی موبایل

پدرش پنهان کرده است تا بارین که تلاش می‌کند استفاده از اینستاگرام را از چشم مادرش پنهان کند.

البته کودکان براساس تعریف و درکی که والدین از خطرهای فضای مجازی دارند، توصیه‌ها و آموزش‌هایی در جهت حفظ امنیت خود دریافت کرده‌اند. مانند اینکه سراج‌الدین ۱۲ ساله از زمانی که موبایل شخصی در اختیارش قرار گرفته از او خواسته است که پیام‌های ناشناس را جواب ندهد و تنها با دوستانش بازی کند و البته مادرش می‌گوید: «الان که فکر می‌کنم مشخص نکردم که چه اطلاعاتی رو می‌تونه در اختیار قرار بده، اما در مورد این صحبت کردیم که با آدم‌هایی در تماس باشه که قابل ردیابی باشن». مادر کیان ۱۱ ساله نیز می‌گوید: «این نکته‌ها رو همون موقعی که در مورد بازی با بزرگ‌ترها باهاش حرف زدم، گفتم چون یک بار با یکی داشت صحبت می‌کرد، گفت این فلانیه تو فلان مدرسه درس می‌خونه، گفتم تو از کجا می‌دونی؟ ممکنه یکی دیگه باشه و همه اطلاعاتش رو داره دروغ می‌گه. تو هیچ وقت اطلاعات به کسی نده، خونه‌ات کجاست، مدرسه کجا می‌ری».

مادر بهداد ۱۰ ساله نیز بر عدم صحبت با غریبه‌ها در ارتباطات آنلاین تاکید دارد و می‌گوید: «خیلی از سایت‌هایی که می‌خواد وارد بشه رو قبلش به من و شوهرم می‌گه و بعد ما تحقیق می‌کنیم و مثلاً شوهرم می‌گه نباید وارد این سایت بشی. اون دفعه یک سایتی بود که این‌ها یک کلیپ از خودشون می‌گذاشتند و بعد اونا لایک می‌کردن و می‌اومدن تو خصوصی ازشون سؤال می‌پرسیدن، بزرگ‌تر بودن. اسم سایتی نمی‌دونم چی بود یه چیزی مثل لایکی. هرچی بود که کنسلش کردیم. خودش خیلی تو سایت‌ها می‌ره و به من یا باباش می‌گه خوبه برم یا نه؟ وقتی ببینیم اگه تو خصوصی بهش کامنت می‌دن نمی‌زاریم. من خیلی می‌ترسم. در مورد صحبت با آدم غریبه باهاش خیلی صحبت کردیم و به خاطر همین میاد گزارش می‌ده و سؤال می‌پرسه. بهش گفتیم همه چیز رو نگو و اطلاعات شخصی رو نزار».

در کنار حذف و محدودسازی که بیشتر در جهت عدم دسترسی با محتواهای غیراخلاقی یا خشن، همچنین توصیه‌هایی که در مورد عدم ارتباط با غریبه‌ها صورت می‌گیرد؛ کودکان به‌طور مشخص آموزشی در مورد حفظ امنیت خود در اینترنت دریافت نمی‌کنند. مادر فرداد ۹ ساله می‌گوید: «بیشتر اوقات می‌بینم که پسر من می‌گوید «من فردادم، ده سالمه و...» اطلاعات دیگری را راحت در اختیار همبازی‌های آنلاینش قرار می‌دهد». کودکان نمی‌دانند چگونه از اطلاعات شخصی خود در فضای مجازی محافظت کنند یا ممکن است

با چه خطرهایی روبه‌رو شوند و بدین ترتیب اکثر توصیه‌هایی که دریافت می‌کنند در جهت این است که اگر مشکلی پیش آمد با والدین در میان گذاشته شود. مانند اینکه از نگار ۱۰ ساله خواسته شده است که «اگر چیزی برات فرستادن که معنیش رو نمی‌دونستی یا ناراحت می‌کنه، نگاه نکن و بیا بگو خصوصاً از غریبه‌ها» و مادر آنها می‌گوید: «تا حالا ندیده‌ام مورد خاصی را در اینترنت جست‌وجو کند». چون تا حالا موردی ندیده، ارائه آموزش و توصیه‌ای را ضروری ندانسته است. توصیه‌ی مادر بهداد ۱۰ ساله به او در زمان ترس این است که «بهش می‌گم نرو و نگاه نکن، میگم اینا همش دروغه و الکیه».

آموزش نکات مربوط به حفظ ایمنی خود در فضای مجازی کمتر مورد توجه خانواده‌ها و کودکان است و امور مربوط به رمزگذاری، تنها در زمینه‌ی رمزگذاری بر دستگاه‌های در دسترس کودکان اهمیت دارد تا والدین نیز به دستگاه‌ها دسترسی داشته باشند. پرسش دیگر در حوزه‌ی تاب‌آوری دیجیتال این است که آیا از تجربیات و اتفاقاتی که برای خود یا همسالانشان اتفاق افتاده است، درس گرفته‌اند و در صورت آسیب دیدن چه روندی را طی کرده‌اند؟

مورد مومو سبب شد که مهرید مرتب سیم کارت گوشی‌اش را جابه‌جا کند تا جایی که سیم کارت سوخت و مادرش می‌گوید: «پس از این ماجرا به این نتیجه رسید که کارش اشتباه و بی‌جهت ترسیده است و مادر آنها ۹ ساله در مورد ماجرای مومو می‌گوید: «بعد از مومو بهش یاد دادم اجازه نداری هر چیزی رو دیدی بازنشر بدی، ولی بچه‌های دیگه این کار رو می‌کنن، قبل از اینکه به خانواده بگن. مثلاً قبل اینکه به بزرگترشون بگن به دوستاشون اطلاع می‌دن. به‌طور خاص سر قضیه‌ی مومو گفتم همین چیزهایی که از من یاد گرفتی رو به دوستات بگو، لزومی نداره هر خبر یا کلیپی رو منتشر کنی، به دوستات هم بگو که قبل از هر چیز با پدر و مادرتون هماهنگ کنید».

کیان ۱۱ ساله «به موقعی مثلاً دو سه سال پیش که تبلت داشت، یکسری بازی‌های اینترنتی می‌کرد که یکی از شبکه‌های اجتماعی ایرانی بود که اسمش رو یادم نمی‌یاد. دو سه سال پیش اون‌جا گروه داشت، گروه جک می‌داشتن و مسابقه بود و یکسری بازی بود. هر بار نگاه می‌کردم می‌دیدم چیزای خاصی نیست. بعد دیدم اون گروهی که جک می‌داشتن آدم‌هایی اومده بودن جک‌هایی گذاشته بودن که مناسب نبود. یادمه براش سؤال پیش اومده بود، ولی نفهمیده بود. اومد گفتم مامان این یعنی چی؟ خنده‌داریش به چیه؟ که خوب من نمی‌تونستم براش توضیح بدم. بهش گفتم این مربوط به سن شما نیست و نمی‌تونم توضیح بدم. توضیح بدم هم تو متوجه نمی‌شی یا یک سری بازی‌های دیگه

می‌کرد که آدم‌هایی بودن که هم‌سنش نبودن. اینا هم که کوچولو بودن متوجه نبودن. با چند بار تذکر که حواست باشه با کسی که بازی می‌کنی یا تو بازی باهاش چت می‌کنی. تو بازی چت می‌کنن و کری می‌خونن، یه بار معلوم بود مرد بزرگن اومده بودن کری خونده بودن و فحش داده بودن. کیان حتی نمی‌تونست بخونه، اومد گفت فلان یعنی چی، گفتم چی مامان؟ اشتباهم می‌گفت. گفتم یا خدا، مامان (خنده) بعد گفتم این حرف بدیه، بعدش هم تاکید کردیم حواستون باشه آدم‌هایی که باهاشون بازی می‌کنید مطمئن بشید بچه هستند و به محض اینکه فهمیدید حرف بدی می‌زنن و هم‌سن شما نیستن، بیاین بیرون. این چیزا رو سه سال پیش گفتیم و الان کاملاً متوجه و آگاه هستن و به محض اینکه می‌فهمن خودشون بلاک می‌کنن یا صحبت نمی‌کنن. توی ایکس باکس هم آنلاین حرف می‌زنن و تا حالا ندیدم که مثلاً آدم نامناسب و حرف نامناسب باشه».

نتیجه‌گیری

کودکان دغدغه همیشه والدین هستند. والدگری کاری سخت است، اما جهان دیجیتال آن را به وظیفه‌ای بسیار پیچیده تبدیل کرده است. نزدیک به سه دهه‌ای که از فراگیر شدن اینترنت در جهان می‌گذرد، به سرعت شاهد درهم‌تنیده شدن مرزهای زندگی واقعی و مجازی بوده‌ایم و هرچه پیش می‌رویم، همه گروه‌های سنی تبدیل به کاربران فضای مجازی می‌شوند و بازه سنی استفاده از آن به سرعت در حال افزایش است. اگرچه عوامل متعددی در این همه‌گیری سنی تأثیر داشته است، اما بی‌تردید کرونا سرعت این همه‌گیری را افزایش داد و کودکان را به کاربران فضای مجازی تبدیل کرد. سن مالکیت گوشی‌های هوشمند و دسترسی به اینترنت نیز کاهش یافته و تمامی رده‌های سنی کودکان را در بر گرفته است؛ در نتیجه شاهد استفاده بیشتر، شخصی‌تر و گسترده‌تر فضای مجازی در میان کودکان هستیم. این افزایش دسترسی کودکان در همه رده‌های سنی در اینترنت و تسلط آن‌ها بر زبان فنی دستگاه‌های دیجیتالی، هر روز در حال پیشرفت است و مجموع این شرایط به معنای افزایش زمینه‌های خطر آنلاین برای کودکان است که تبدیل به چالشی جهانی شده است و سؤالات و پرسش‌های فراوانی را درباره چگونگی زیست و مصرف آنلاین کودکان مطرح می‌کند.

مطالعه حاضر با محور قرار دادن مفهوم تاب‌آوری دیجیتال کودکان به دنبال پاسخ به این سؤال بود که آیا کودکان ما توانایی حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال خود را دارند؟ برای پاسخ به این سؤال براساس عناصر چهارگانه تاب‌آوری در بخش یافته‌ها به دنبال دستیابی

به حوزه شناخت کودکان و خانواده‌ها از مفهوم خطرهای فضای مجازی بود و همچنین مهارت‌های کودکان در زمینه حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال بود و فرایندهای طی شده پس از رویارویی با خطر بود و آنچه بر مبنای این مطالعه به دست آمد این بود که شناخت کم و محدودی از خطرهای فضای مجازی وجود دارد و درحالی‌که خطرهای فضای مجازی طیف گسترده‌ای را در برمی‌گیرد، لیکن والدین تنها بر محتوای غیراخلاقی، خشن و عدم ارتباط با افراد غریبه تاکید می‌کنند. چنین درکی محدود از اینکه، تنها به کودک به‌عنوان گیرنده خطر اشاره دارد نیز مورد نقد است؛ چراکه موقعیت‌هایی که کودک خود در نقش تولیدکننده و ایجادکننده خطر برای سایر کودکان و همسالانش قرار می‌گیرد را در نظر ندارد. عدم آشنایی با انواع خطرهای آنلاین یا شناسایی آن‌ها سبب می‌شود که راهکاری حفظ ایمنی دیجیتال کودکان محدود باشد و رویکرد واکنش به اتفاق بیش از هر رویکردی در مصاحبه‌ها دیده شد و بیش از آنکه شاهد دانش کودکان درباره راهکارهای حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال، کاهش زمینه‌های رویارویی با خطر و نهایتاً افزایش تاب‌آوری کودکان باشیم، والدین در حالت آماده‌باش برای واکنش به رخ دادن خطر بودند.

رویکرد قابل قبول و پذیرفته شده این است که کودکان، درک کامل و صحیحی از انواع خطرهای آنلاین و همچنین راهکارهای حفظ امنیت و ایمنی دیجیتال خود را داشته باشند. دستیابی به چنین شرایطی هرچند در نخستین نگاه، وظیفه والدین فرض می‌شود اما رسیدن به چنین هدفی در چرخه عمل خانواده، دولت‌مردان و سیاست‌گذاران، سازمان‌های مردم‌نهاد، مدارس و همچنین صنایع رخ می‌دهد و هریک از آن‌ها در چرخه تامین امنیت و ایمنی دیجیتال کودکان سهم و نقش ویژه‌ای دارند.

منابع و مآخذ

- آدینه‌وند، فرزانه، قره‌داغی، علی (۱۴۰۰). نقش تشخیصی سبک‌های والدگری در پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت دانش‌آموزان. *پیشرفت‌های نوین در علوم رفتاری*، ۶(۵۴)، ۸۷-۹۸.
- اجاق، زهرا (۱۳۹۵). سواد رسانه‌ای و کودک: شناخت شاخص‌های تدوین محتوا. *طرح پژوهشی در پژوهشکده مطالعات فرهنگی و ارتباطات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*.
- استراس، آنسلم، کوربین، جولیت (۱۳۸۵). اصول روش تحقیق کیفی: نظریه مبنایی رویه‌ها و روش‌ها. ترجمه بیوک محمدی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- امین، شهین، هارون رشیدی، همایون، کاظمیان مقدم، کبری (۱۴۰۱). بررسی رابطه سبک‌های والدگری و الگوهای ارتباطی خانواده با وابستگی به شبکه‌های مجازی: نقش واسطه‌ای شایستگی اجتماعی. *فصلنامه فرهنگی- تربیتی زنان و خانواده*، ۱۶(۵۸)، ۱۳۳-۱۵۷. Dor: 20.1001.1.26454955.1401.17.58.5.4
- بک، اولریش (۱۳۹۷). جامعه خطر: به سوی مدرنیته‌های نوین. ترجمه مهدی فرهمندنژاد و رضا فاضل، تهران: انتشارات ثالث.
- بلوطبندگان، افضل اکبری، طباطبایی‌راد، الهه السادات (۱۳۹۵). پیش‌بینی اعتیاد به اینترنت و اضطراب اجتماعی براساس سبک‌های فرزندپروری در نوجوانان شهر سبزوار. *فصلنامه آموزش و سلامت جامعه*، ۳(۴)، ۵۲-۵۸.
- تقی‌زادگان، معصومه (۱۴۰۲). کودک و فضای مجازی: تحلیل میانجی‌گری والدین در استفاده کودکان از اینترنت. *مجله مطالعات فرهنگی و ارتباطات*، ۱۹(۳)، ۲۰۱-۲۲۸.
- خانیک، هادی، شاه‌حسینی، وحیده، نوری‌راد، فاطمه (۱۳۹۵). تبیین الگوی آموزش سواد رسانه‌ای در نظام آموزش و پرورش. *فصلنامه رسانه*، ۲۷(۱)، ۵-۲۱. Dor: 20.1001.1.10227180.1395.27.1.1.7
- دهقان شاد حوریه، محمودی، محمد (۱۳۹۱). بررسی ضرورت آموزش سواد رسانه‌ای کودکان و نوجوانان از نگاه متخصصان آموزش و پرورش شهر تهران. *فصلنامه مطالعات رسانه‌ای*، ۷(۱۶)، ۶۹-۸۲.
- سعدی‌پور، اسماعیل (۱۳۹۲). بررسی اثرات اینترنت بر خانواده‌های دارای فرزند نوجوان. *فصلنامه پژوهش‌های ارتباطی*، ۲۰(۷۶)، ۱۴۳-۱۶۹.
- عاملی، سعیدرضا (۱۳۸۲). دو جهانی‌شدن‌ها و جامعه جهانی اضطراب. *نامه علوم اجتماعی*، ۲۱(۲۱)، ۱۴۳-۱۷۴.
- عظیمی، محمد حسن، شکرخواه، یونس (۱۳۹۴). کودک، رسانه و ارتباط متقابل. *فصلنامه علوم و فنون مدیریت ارتباطات*، ۱(۱)، ۶۹-۹۴. Doi: 10.22091/stim.2015.602
- کریمیان، پروانه، حاجی‌ده‌آبادی، محمدعلی (۱۳۹۵). بزه‌دیدگی کودکان و نوجوانان در فضای مجازی و راهکارهای حقوقی مقابله با آن. *منتشرشده در کنفرانس بین‌المللی جامع حقوق ایران، شناسه (COI) مقاله: LAWI۰۲_۱۹۰*، بازیابی در سایت مرجع دانش: سیویلیکا.
- همایون والا، الهه، علویان، ساناز (۱۳۹۴). بررسی میزان آگاهی والدین و میزان اطلاع‌رسانی به فرزندان در مورد فضای مجازی، آسیب‌های آن و ابزارهای تأمین امنیت در فضای مجازی. *در مجموعه مقالات دومین همایش فضای مجازی پاک، انتشارات برخط توسط دانشگاه شهید بهشتی*.
- نصیری، بهاره، بختیاری، آمنه (۱۳۹۹). سواد رسانه‌ای و والدگری رسانه‌ای در فضای مجازی. تهران: انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نصیری، بهاره، بختیاری، آمنه، حسینی، هادی (۱۳۹۷). آموزش سواد رسانه‌ای به دانش‌آموزان پایه ششم با رویکردی بر تفکر انتقادی. *فصلنامه پژوهش در نظام‌های آموزشی*، ۱۲، ۸۱۹-۸۳۷.

تاب‌آوری دیجیتال کودکان در ایران: [...] |

صلواتیان، سیاوش، شیخ‌حسینی، عظیمه (۱۳۹۵). راهکارهای تقویت سواد رسانه‌ای دانش‌آموزان دبستانی در مصرف انتقادی بازی‌های رایانه‌ای. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت، ۲(۳۶)، ۶۷-۹۰.

Base for child Internet safety policy, ZER: *Journal of Communication Studies*, 18 (35), pp. 13-28.

Danby, S., Fleer, M., Davidson, C., & Hatzigiani, M. (Eds). (2018). *Digital Childhoods: Technologies and Children's everyday lives*. Springer. ger. <https://doi.org/10.1007/978-981-10-6484-5>

Letow, Larry. (2024). Unraveling the Distinctions Between Cyber Safety and Cyber Security. *Cyber-security Magazine*, Access in: <https://www.uscybersecurity.net/csmag/unraveling-the-distinctions-between-cyber-safety-and-cyber-security/>

Livingstone, Sonia. (2013). Online Risk, harm and vulnerability: reflections on the evidence

Manning, Cliff. (2021). A framework for digital resilience: supporting children through an enabling environment, <https://blogs.lse.ac.uk/parenting4digitalfuture/2021/01/20/digital-resilience/>

Mantilla, A., & Edwards, S. (2019). Digital technology use by and with young children: A systematic review for the statement on young children and digital technologies. *Australasian Journal of Early Childhood*, 44 (2), 182-195. <https://doi.org/10.1177/1836939119832744>

National Cyber Security Center , What is Cyber Security? <https://www.ncsc.gov.uk/section/about-ncsc/what-is-cyber-security>

Orben, A. (2021). Digital diet: A 21 century approach to understanding digital technologies and development, 31 (1), e 2228. <https://doi.org/10.1002/icd.2228>

Polit, D. F., & Beck, C. T. (2010). Generalization in quantitative and qualitative research: Myths and strategies. *International Journal of Nursing Studies*, 47 (11), 1451-1458.

Unicef. (2017). children in a digital world, the state of the worlds children, ISBN 978-92-806-4930-7.

unicef. (2020). children at increased risk of ham online during global Covid-19 pandemic, <https://www.unicef.org/press-releases/children-increased-risk-harm-online-during-global-covid-19-pandemic>.

UK Council for Internet Safety .Digital Resilience Working Group Policy Paper, https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/831218/UKCIS_Digital_Resilience_Working_Group_Policy_Paper.pdf

